

Clin TIMOC
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Existau bariere culturale lingvistice sau granițe religioase în Dacia Romană?

Abstract: Exist linguistic or cultural barriers even religious boundaries in Roman Dacia? The significant loss of males in the kingdom of Decebalus, followed by the colonization of Trajan Dacia with elements *ex toto orbe romano*, resulted, according to many scholars, in the aggressive and almost immediate romanization of the area. The occupation army of the Empire also contributed to this phenomenon, significantly influencing the whole economic, cultural and religious life of the province. However, it is not clear how profound and consistent this process of romanization was at the level of the entire province. What was the real picture of the colonization?

An important indicator of romanization are epigraphic sources, which have become more abundant lately, with the advance of archeological research. Of inscriptions, perhaps the most useful information for our subject is provided by votive monuments, since they confer a cultural, professional and even ethnic identity to the dedicator, unless they are erected out of a 'duty of service' to the official cults of the state. Sometimes inscriptions dedicated to a certain god occur in a very restricted area, possibly indicating a specific local phenomenon that should be traced back to traditions that precede romanization. These regional differences may also be related to the phenomenon of colonization and displacement of barbaric populations, as well as to attempts by provincial administration to exploit economically a territory rich in natural resources.

Keywords: *Romanization, settlers, Illyrian miners, Palmyrian archers, Moorish horsemen*

Rezumat: Secutuirea regatului lui Decebal de către romani, urmată de colonizarea Daciei traiane cu elemente *ex toto orbe romano*, a avut ca efect, în viziunea multor cercetători, romanizarea agresivă, aproape imediată a zonei. La acest fenomen a contribuit din plin și armata de ocupație a Imperiului, care și-a pus amprenta asupra întregii vieți economice, culturale și religioase a provinciei.

Totuși, nu este suficient de clar cât de profund și uniformă a fost această romanizare la scara întregii provincii? Care este tabloul real al colonizării?

Un „barometru” esențial în cercetarea romanizării sunt sursele epigrafice, care de la o vreme se tot înmulțesc odată cu avansul cercetărilor arheologice. Din această categorie a inscripțiilor poate că cele mai valoroase informativ pentru tema aflată în discuție sunt monumentele votive, deoarece ele oferă o identitate culturală, profesională sau chiar etnică dedicantului, dacă acestea nu fac parte dintre cele ridicate din „obligățiile de serviciu” față de cultele oficiale ale statului. Câteodată arealul de răspândire al inscripțiilor închinatelor unei divinități este foarte limitat, fapt care poate constitui un indiciu al unui specific local, impus de tradiții mai vechi decât romanizarea. Aceste diferențieri regionale au probabil legătură cu fenomenul colonizării și al strămutării de populații barbare, dar și cu efortul administrației provinciale de a exploata economic un teritoriu plin de resurse naturale.

Cuvinte cheie: *romanizare, coloniști, mineri iliri, arcași palmyrieni, călăreți mauri*

Cucerirea regatului lui Decebal de către romani a însemnat integrarea unui vast teritoriu locuit înainte de daci, de la nordul Dunării de Jos în cadrul Imperiului Roman. Înglobarea Daciei în granițele statului roman, în viziunea împăratului Traian, urma să se realizeze rapid, în condițiile în care Dacia lui Decebal a fost secutuită de către romani, iar popularea noii provincii s-a realizat lesne cu elemente *ex toto orbe romano*.

Colonizarea agresivă promovată de politica demografică a primilor antonini trebuia să aibă efecte imediate în planul romanizării spațiului carpato-danubiano-pontic. Practic, procesul de latinizare a Daciei s-a realizat, în viziunea multor specialiști, în profunzime, la un nivel nemaîntâlnit până atunci în cazul altor provincii. Armata romană de ocupație a avut o contribuție importantă la acest fenomen. Locuitorii colonizați, alături de elementele militare, veterani și soldați în termen au impus în viaa cotidiană limba latină, scrierea, legea și sistemul de valori romane, religia cu credințele funerare practicate în lumea romană. Aceste pîreri, valabile din punct de vedere teoretic și susținute de unele cazuri de dovezi arheologice și epigrafice au cântăgat teren în ultimul timp în cadrul literaturii de specialitate.

Totu i, ne punem întrebarea: dac eficien a unor politici demografice cu elemente alogene i coloni ti de diverse etnii (triburi în curs de romanizare, populații prea puțin sau deloc romanizate) au putut oferi garanția romanizării unui teritoriu atât de slab? Ce a urmat împ ratul Traian în momentul fondării Daciei? Ce scop a avut colonizarea? Felul planificat în care a fost pus în practic acest proces urm re în vreun fel omogenizarea populației colonizate sau integrarea dacilor supravie uitori între provincialii mediului urban? Greu de r spus mulțumitor la aceste întrebări! Totuși, un punct de plecare pentru o astfel de analiză merită realizat.

În urm toarele rânduri vom creiona câteva observa ii care vor zugr vi situa ia militar i economic a Daciei Traiane care a jucat un rol cu totul deosebit între provinciile dun rene, fapt ce a avut drept consecin aplicarea unor politici imperiale gândite pentru un avanpost în lumea barbar a a cum era de altfel provincia nord dun rean¹.

Regatul lui Decebal a reprezentat pe bun dreptate un *El Dorado* pentru lumea roman a secolului I d.Hr., cantitatea mare de metale prețioase capturate de armata romană la finalul conflictelor cu dacii a făcut impresie în epoc și a atras mulți coloniști în anii ce au urmat². Totu i, tim din sursele literare c iernile grele din Dacia erau descurajante pentru mulți cetățeni romani obișnuiți cu clima mediteraneană și doreau să se stabilească la nordul Dunării de Jos. În unele perioade reci avem știri că Dunărea îngheța complet, ea putând fi traversat c lare, iar din ironiile poetului Florus la adresa lui Hadrian, deducem c Dacia începutului de secol II d.Hr. era un fel de Siberie a Imperiului Roman, nu foarte primitive cu noii veniți³. Cu siguranță la climatul r coros au contribuit din plin întinsele suprafețe împădurite ale Munților Carpați. Dintr-o analiz a reprezent rilor de arbori de pe scenele Columnei lui Traian s-a ajuns la concluzia c p durile de stejar i de brazi dominau peisajul montan dacic⁴.

Din analiza materialului epigrafic s-a putut constata c în cadrul procesului de colonizare a Daciei mulțimea celor veniți la nordul Dunării, care au înființat așezări civile erau indivizi ce însoțeau armata romană, mulți dintre ei foarte probabil rude ale soldaților. Majoritatea cetățenilor romani sau peregrini stabiliți în Dacia erau familiarizați cu administrația romană, fapt ce a ajutat la integrarea rapidă a noului teritoriu la economia Imperiului Roman. Îns , tot economia statului a impus (din rațiuni de eficiență) colonizările programate cu elemente civile slab romanizate.

Este bine tiut cazul triburilor iliro-dalmate stabilite în arealul Alburnus Maior (Ro ia Montan): *pirusti, baridusti et sardeates*⁵. Aceste triburi erau specializate în minerit i puteau tr i în satele montane ale Apusenilor atât de expuse frigului iarna și atacurilor sarmaților iazygi. Acești dalmatini însă erau, în marea lor majoritate, destul de înapoiați ca nivel de cultură și civilizație. Strabon ne relatează despre ei că erau așa de izolați în munții lor încât nici pe vremea romanilor, când le-a fost cucerit teritoriul, nu cuno teau moneda în cadrul schimburilor comerciale⁶. În cazul Daciei s p turile din ultimul deceniu de la Ro ia Montan ne-a dezv luit c enclava de mineri iliro-dalmatin , care tr iau în a ez ri modeste de tip *kastella* au mai evoluat între timp din punct de vedere al culturii materiale, dar cunoa terea limbii latine la ei era destul de precar . Cel mai bine se observ acest lucru în cazul inscripțiilor votive care prezintă multe stângăcii de scriere i o exprimare foarte simplist , greu de descifrat, cu abrevieri și ligaturi greu de înțeles⁷. În cazul contractelor de munc semnate (celebrele t blițe de ceară găsite în minele romane de la Alburnus Maior) observăm că administrația romană, fiind vorba de un monopol imperial, domeniul în care ace ti mineri activau, a avut grij s reglementeze raporturile de munc , dar în puține cazuri dalmatinii erau capabili să semneze aceste acte, iar la redactarea lor aveau nevoie de intermediari care s le fac cunoscut conținutul contractului⁸.

¹ C. H. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, Timi oara, Editura Mirton, 1998, p. 8.

² A. Husar, *Din istoria Daciei romane*, Cluj-Napoca, Editura Presa universitar clujean , 2002, p. 17-18.

³ Florus ad divum Hadrianum: *Ego nolo Caesare esse, (...) Scythicas pati pruinas* (trad. *Nu vreau să fiu împărat să îndur zăpezile din Scythia*), apud *Izvoare privind istoria României*, vol. I, Bucure ti, Editura Academiei, 1964, p. 526-527.

⁴ Cr. Stoiculescu, *Un rezumat de informare asupra valorii documentare a Columnei traiane sub raport forestier*, în *Tibiscum (Studii i Comunic ri Caransebe)*, VI, 1986, p. 238.

⁵ L. Mih iliescu-Bârliiba, *Ex toto orbe romano: Immigration into Roman Dacia*, Leuven-Paris, Ed. Peters, 2011, p. 13-14.

⁶ Strabon VII, 6, 1.

⁷ P. Damian (edit.), *Alburnus Maior*, vol. I, Bucure ti, Editura Cimec, 2003, p. 304-305.

⁸ I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, Bucure ti, Editura Academiei, p. 80.

Nu doar sursele epigrafice ci și cele arheologice, îndeosebi materialul arheologic din necropole ne arată că la Alburnus Maior predominau iliro-dalmatinii și dardanii. Populație nonilirică în acest areal geografic practic nu este atestată. Inclusiv sculptura și reprezentările artistice de pe stelele funerare au trăsături ilire⁹.

Cu toate intervențiile edilitare și administrative ale romanilor arealul Munților Apuseni foarte probabil a rămas dominat de un peisaj demografic specific *Illyricum*-ului, iar limba latină era mai mult ca sigur destul de puțin vorbită între mineri.

O categorie de cetățeni aflată într-o situație oarecum în cealaltă extră sunt grecii sau cetățenii romani de origine micro-asiatică, de origine de coloniile grecești. Aceștia fiind bine pregătiți profesional, cu o cultură elenistică foarte bogată mai ales în plan religios îi vom regăsi folosind limba greacă în inscripții îndeosebi în mediul urban. Mulți greci fiind de origine socială sclavi, activi în administrație sau pe lângă stăpânii lor ridică adesea inscripții grecești zeilor greco-orientali. 12 % din totalul inscripțiilor Daciei romane sunt redactate în limba greacă, vând o suficient de bună răspândire a acestei limbi la nordul Dunării de jos¹⁰.

Chiar dacă cei mai mulți dintre vorbitorii de limbă greacă s-ar putea să fie dintre elenii orientali ce au fost colonizați în Dacia și între aceștia existau diferențe notabile. Evreii și sirienii spre exemplu erau mai atașați de valorile sociale și religioase ale patriei lor. Epigrafic sunt atestate și în provincia Dacia asociațiile religioase care funcționau pe criterii etnice¹¹.

Cum anume își manifestau în cadrul lumii romane diferitele etnii semite credințele și obiceiurile este destul de greu de înțeles. Un model ar putea constitui palmyrienii, seminție arabă din zona marginală a deșertului sirian, care a oferit statului roman arcași de elită pentru armată¹².

Nefiind cucerii de romani, foarte probabil din cauza poziției lor geografice, palmyrienii s-au bucurat datorită eficienței lor în luptă și comportamentului lor cooperant, de un statut privilegiat în cadrul Imperiului. Palmyra, orașul caravanier din mijlocul de ertului, a devenit regat clientelar al Romei, negustorii de aici putând în continuare să își păstreze monopolul comerțului caravanier cu Imperiul Persan și India folosind calea navigabilă a Eufratului, care devenise între timp granița răsăriteană a statului roman.

Datorită înțelegerilor cu Imperiul Roman, palmyrienilor, în schimbul serviciului militar li se permitea în provinciile unde erau detașați să își păstreze religia și tradițiile, limba și scrierea aramaică¹³.

În teritoriul Daciei prezența lor se face remarcată pentru prima dată probabil în cadrul războaielor cu dacii ale împăratului Traian, când, alături de alte contingente de arcași orientali, aceștia au ridicat rândurile rezistenței fanaticilor războinici ai lui Decebal.

Cu certitudine în timpul evenimentelor dramatice din Dacia anilor 117 / 118 d.Hr., când la aflarea morții lui Traian, dacii se răsculară, o altă vexilație importantă de *palmyreni sagittari ex Syriae* îl însoțesc pe noul guvernator al provinciei, Quintus Marcius Turbo să potolească răzmerița. Pentru stabilitatea zonei, împăratul Hadrian hotărâse să-i cantoneze la nordul Dunării de jos, trei centre militare de pe principală arteră rutieră fiindu-le stabilit ca loc de garnizoană: *Tibiscum* – Jupa, *Optatiana* – Surduc și *Porolissum* – Moigrad¹⁴. Organizați în formațiuni neregulate arcașii palmyrienii au constituit cele mai eficiente miliții interne ale Daciei romane. Deoarece reprezentau o armată foarte specializată (strășinii romanilor), ei și-au păstrat în cadrul sistemului de recrutare roman tradiția întregirii efectivelor cu elemente din patria natală. Din această pricină, credem noi, ei au putut rezista mai bine la politica oficială de romanizare prin armată a aliaților barbari. Mai mult chiar au putut genera prin manifestările lor religioase din provincia Dacia un fenomen de aculturație, contrar romanizării, care atrăgea noi adepți dintre romani spre teologia Baalimilor și moda orientală.

Totuși, cea mai interesantă evidență a atitudinii lor conservatoare față de zeii patriei și tradițiile de acasă se poate observa pentru palmyrienii Daciei în cazul stelelor funerare. Aceste monumente păstrează inscripții bilingve atât în latină, cât și în aramaică, Dacia fiind provincia europeană a Imperiului Roman cu cele mai multe

⁹ L. Mihăilescu-Bârliba, *op. cit.*, p. 15.

¹⁰ Ligia Ruscu, *Corpus inscriptionum graecarum*, Debrecen, Hungarian Polis Studies, 2003, p. 108-109.

¹¹ L. Mihăilescu-Bârliba, *op. cit.*, p. 15-16.

¹² C. Daniel, *Pe urmele vecilor civilizații*, București, Editura Sport-Turism, 1987, p. 185.

¹³ J. Ramon Carbo Garcia, *I sogni orientali in Dacia. Sottomissione e dipendenza personale dalla divinita*, în *Ephemeris Dacoromana*, XIII, 2011, p. 118.

¹⁴ Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, Editura Museion, 1994, p. 94.

inscripții de acest tip. Faptul că în epigrafele funerare preferau ca același text să-l scrie și în aramaică, persoana imperială, este după părerea noastră un indiciu că existau comunități destul de mari de palmyrieni, de vreme ce erau cunoscutorii ai acestei limbi.

Cert este că influența acestor indivizi crește odată cu venirea la putere a dinastiei Severilor. Acești capi ai Romei Eterne, puni de origine, erau puternic legați de Siria prin împărătesele lor și au încurajat astfel și răspândirea și ascensiunea cultelor orientale. În Dacia, aceste religii ale misterelor prind un asemenea avânt încât palmyrienii ajung repede să-și extindă influența lor între elitele provinciale. Este binecunoscut cazul lui Publius Aelius Theimes, care din veteran, lăsat la vatră, ajunge repede datorită înțelepciunii lui și a bogăției materiale de care se bucura să ocupe funcția de *II viralis* al coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa (primar al capitalei provinciei). Bineînțeles, el nu uită înainte de toate să ridice un templu zeilor supremi ai Palmyrei, vrând parcă să sfideze în capitala cu *ius italicum*, pe zeii oficiali ai statului roman¹⁵.

Palmyrienii nu erau singurii care aveau atitudini conservatoare în felul lor de a fi în cadrul societății romane provinciale. Maurii, spre exemplu, aveau o atitudine oarecum asemănătoare. Celebrii datorită vitejiei lor și indispensabili împotriva raților romani în cadrul campaniilor militare (a se vedea cazul prinului berber Lusius Quietus), acești africani erau destul de puțin „curioși” de legea și cultura latină.

Sulițași și lăncieri neîntrecuți, maurii, ne spune Herodian făceau vexilații de luptă extrem de eficiente cu arcașii orientali împotriva barbarilor daci, celți sau germanici¹⁶. Acest fapt se vede și din dispunerea lor în cadrul sistemului defensiv al provinciei Dacia, aproape de fiecare dată arondați pe lângă o unitate de *sagittari* palmyrieni sau commageni.

Totuși, față de palmyrieni, maurii erau mult mai puțin civilizați, fiind inferiori atât din punct de vedere al culturii materiale, cât și al credințelor religioase. Au acceptat stăpânirea romană, după mai multe conflicte și războaie, dar nu și-au însușit decât foarte târziu tradițiile și stilul de viață roman. Sălbatici, primitivi și lacomi, maurii nu erau priviți cu ochi buni de către greco-romani, iar culoarea neagră a pielii și părul lor cârlionțat provocau adesea repulsie¹⁷.

În cadrul provinciei Dacia, în afara episodului cavaleriei maure a lui Lusius Quietus, care a suprins dacii din munți prin șarjele din timpul războaielor cu dacii, maurii au ajuns să fie stabiliți în Dacia abia spre sfârșitul domniei împăratului Antoninus Pius, în mai multe castră: Rădăuți, Sânpaul, Tibiscum, Ampelum, Optatiana¹⁸.

O caracteristică a conseratorismului lor s-a constatat arheologic ca fiind refuzul de a pune inscripții. Foarte rar, aceștia, pun totuși epigrafe funerare pentru conașionalii lor, căzuți la datorie¹⁹. Cu toate că timpurile au fost colonizate în Dacia nu au lăsat prea multe urme în urma lor.

Revenind la întrebarea din titlu putem emite ipoteza că existau diverse bariere etnice, lingvistice și chiar religioase în cadrul societății provinciale dacice, granițe invizibile care s-au format datorită sistemului de colonizare, dar nu trebuie să uităm că intenția romanilor nu era în Dacia de a crea o provincie uniformă din punct de vedere etnic și social, ci de a exploata resursele și bogățiile naturale ale teritoriului nord-dunărean și de a-l apăra cât mai eficient.

Așa cum arată cele câteva indicii în Dacia traiană au fost colonizate multe seminții din Imperiul Roman, statul propunându-le și probabil formarea unei unități în diversitate, pe fondul eliminării inițiale a preponderentului element dacic²⁰.

Diferitele populații tribale, mai primitive unele dintre ele, care au fost aduse de romani în Dacia s-au romanizat cu timpul datorită stilului de viață provincial roman, total diferit de cel pe care l-au dus prin tradiție

¹⁵ Ted Kaizer, *Latin-palmyrenean inscriptions in the Museum of Banat at Timișoara*, în *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae Press, 2004, p. 569.

¹⁶ Herodian, VI, 7, 5.

¹⁷ D.B. Saddington, *Race Relations in the Early Roman Empire*, în *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, 1975, p. 191-194.

¹⁸ Doina Benea, *Numerus Maurorum Tibiscensium. Contribuții la istoria trupelor de mauri din Dacia*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 140.

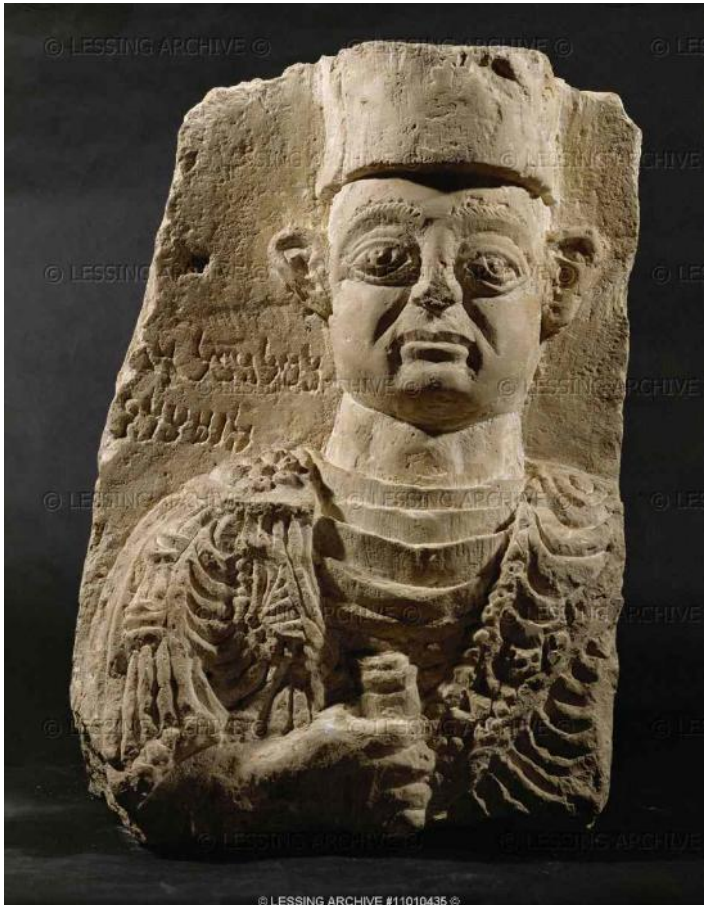
¹⁹ Eadem, *Beitrag zum Studium der palmyrenischen Grabdenkmäler in Dakien mit (besonderem Bezug auf die Grabungsbefunde aus Tibiscum)*, în *Analele Banatului*, s.n., II, 1993, p. 192-193.

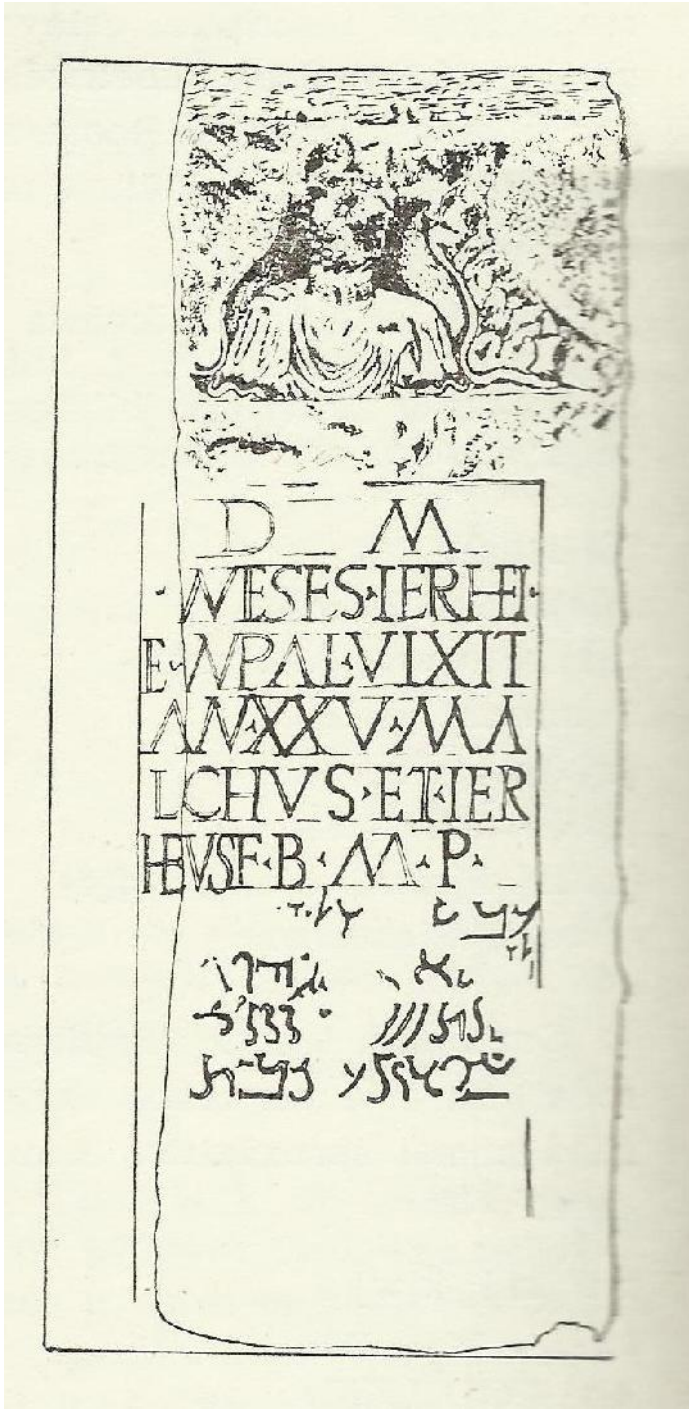
²⁰ Kim Kyung-hyun, *The Multiculturalism and the Roman Empire*, în www.waseda.jp/prj-med_inst/bulletin, p. 138, (accesat la 10.12.2012).

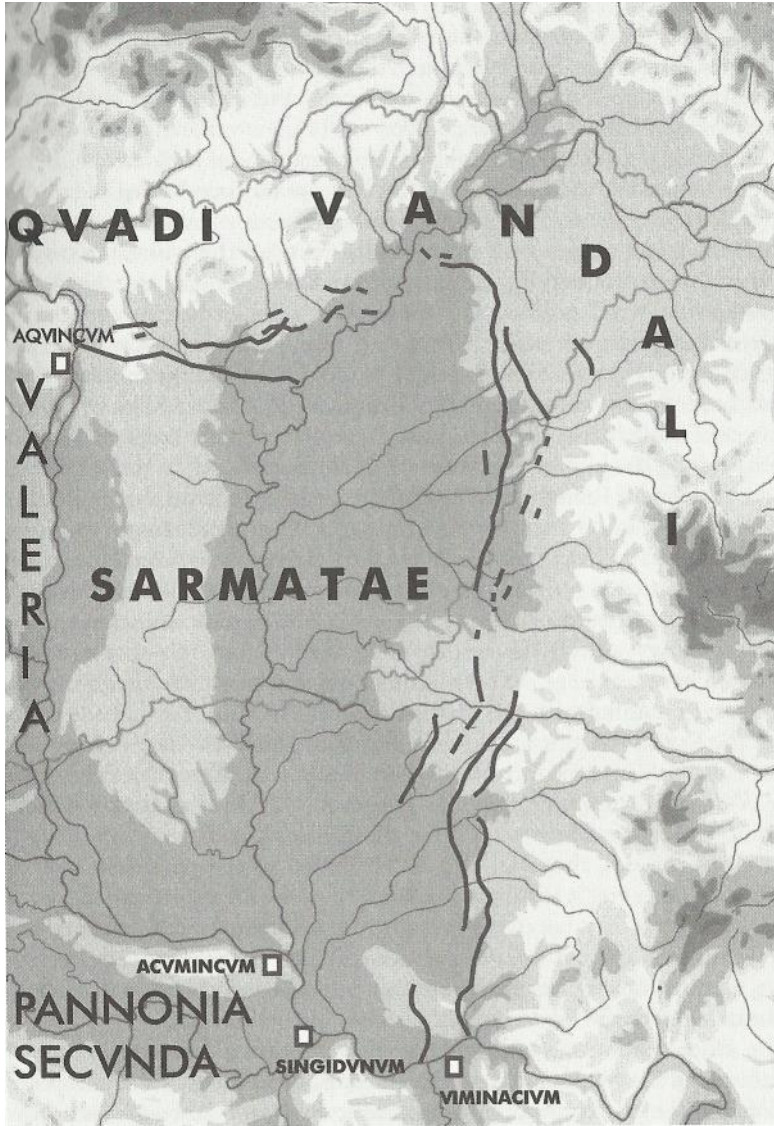
înainte în patria lor. Acestea au fost forțate de împrejurări să se adapteze, fiind obligate să interacționeze cu administrația și coloniștii, cetățeni romani, vorbitori de limba latină și la rândul lor și-au adus în timp, în acest fel contribuția la romanizarea spațiului nord-dunrean. Calitatea acestui tip de romanizare în acest stadiu al cercetării ne scapă!... dar suntem convinși că o cercetare mai profundă, care să pună în evidență particularitățile regionale ale Daciei Romane va oferi răspunsurile la multe întrebări ce gravitează în jurul acestui subiect.

De asemenea este greu de spus dacă s-a ținut cont, în momentele de reformă administrativă (în timpul Hadrian și mai apoi al lui Marcus Aurelius) de particularități locale. Se poate totuși spune că zona Olteniei este conectată mai mult la lumea balcanică, elenistică, pe când zona transilvăneană a provinciei Dacia este mai mult orientată mai mult spre cele două Pannonii și conectată de Moesia Superior. Diferențele sunt și de zeițări adorate, preferate în ritualurile zilnice. Un exemplu edificator: Silvanus, nu este deloc adorat în Dacia Inferior, în schimb bate recordul la atestări epigrafice în Dacia Superior și Porolissensis.

O mai profundă analiză a felului în care au interacționat între ele diversele comunități compacte de coloniști ar putea să ne ofere mai multe explicații pentru felul în care noii locuitori ai Daciei Romane s-au adaptat la climă și au reușit să domesticească teritoriul fostului stat al regelui Decebal. În orice caz pentru un asemenea demers nu sunt suficiente doar sursele literare și epigrafice actuale, arheologia trebuie să-și spună cuvântul, să aducă surplusul de informație necesară pentru a putea avea o imagine cât mai realistă a calității vieții cotidiene de la nordul Dunării de jos.

The plan of the Limes Sarmatiae